

Napsala Věra Vařejková

(E*forum, 11. 11. 2020)

*Přetištěním interpretační črty věnované Labyrintu světa a ráji srdce chceme připomenout nejen aktuální výročí **Jana Amose Komenského** (28. 3. 1592 – 15. 11. 1670), ale rovněž její autorku, nedávno zesnulou bohemistku **Věru Vařejkovou** (7. 3. 1931 – 13. 8. 2020). To, že jméno této znalkyně Komenského díla a staré české literatury vůbec je dnes mnohem spíše známé teoretikům a historikům dětské literatury, naznačuje, jakými peripetiemi si – především v důsledku normalizačních destruktivních zásahů do její profesní kariéry – během svého profesního života prošla. V. Vařejková působila od šedesátých let 20. století na pedagogické fakultě brněnské univerzity a zabývala se zejména možnostmi adaptace staré literatury pro současného, především pro mladého a dětského čtenáře. Pro její pevný morální postoj jí nebylo z politických důvodů dovoleno obhájit kandidátskou práci, kterou předložila v roce 1969 (obhajoba nakonec proběhla až v únoru 1990). V roce 1971 byla V. Vařejková z fakulty propuštěna současně se zákazem publikování i práce ve školství, takže si musela najít zaměstnání v administrativě výrobního podniku. Jen postupně mohla začít znovu publikovat, ovšem pouze recenze dětské literatury; ty pak uveřejňovala v časopisech Zlatý máj a Komenský, posléze též v Brněnském večerníku. Teorii a kritice dětské literatury se naplno věnovala i po svém návratu na Pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity, kde v letech 1991–1995 působila jako vedoucí Ústavu literatury pro mládež. Stať Tlumočnick v Komenského Labyrintu světa, původně publikovaná v časopise o dětské literatuře a umění Zlatý máj (34, 1990, č. 9, s. 515–520), tak byla jedním z mála jejích profesních publikačních návratů ke staré literatuře po roce 1989. Pasáže, v nichž u Komenského hrdiny vyzvedává stále hledačství, kritický pohled na svět a názorovou pevnost, lze zároveň číst jako sebereflexi V. Vařejkové, ženy nejen velké erudice, ale též mimořádných morálních kvalit.*

mš

Tlumočnick v Komenského Labyrintu světa

Nenavykli jsme si mu tak říkat, ačkoli se sám tímto slovem představuje ve vstupní scéně:

„Já sem tlumočnick královny světa Moudrosti, kterýž sobě to poručeno mám, abych, jak se čemu v světě rozuměti má, vyučoval. Protož já všechněm [...] všecko, co k pravé světské moudrosti přináleží, v mysl vkládám a je k veselosti a dobromyslnosti přivedím

[...]“ (19)

Poprvé své tlumočení předvede na vysoké věži, z níž poutník obzírá svět, zatím spokojen s jeho ušlechtilým uspořádáním, a přece už zaujat náznaky „matení“ a „přitom mámení“. Touto slovní hříčkou, signálním střetnutím dvou slov, významem i zvukovou podobou blízkých - a pro celý text klíčových - kvalifikuje první tlumočnický výkon svého průvodce:

„I dí mi tlumočník můj, Mámil: ‚Vidíš, můj milý člověče, jak rozkošný jest ten svět, jak všecko v něm ušlechtilé? a to zdaleka jen na něj hledě: co pak díš, potom jej po částkách s rozkošemi jeho prohlédaje? I komuž by na něm býti milo nebylo?‘“ (23)

Pozitivně hodnotícím výrokem ovlivňuje poutníka dřív, než sám stačí pochopit, co vidí a slyší. Hovoří důvěrně, uhlazeně, pochvalným slovem o přítomném vjemu a slibným o zážitcích příštích, v nichž moudrost se snoubí s veselím, rozkoší a dobrou myslí. A přece jakoby naučeným, navyklým, s náznaky falše v řečnických otázkách, sugerujících kladnou odpověď, pozitivní očekávání.

V tom zřejmě spočívá jeho poslání a Mámil je si toho vědom. „Přitovaryší se“ nezván, když už poutník má za sebou varovné poučení Všudybuda Všežvěda o nebezpečnosti „mudrování“ - rovněž s odvoláním na vůli královny Moudrosti. „Neopatrným vybleknutím“ však Všežvěd prozradí, že někteří mudrlanti královnu nazývají Marností, a otevře tak pro nás konfrontací dvou identifikujících vlastních jmen první průhled do hry antonymních významů, jejíž introitus právě sledujeme.

Tlumočníku Mámilovi v ní patří rozhodující role. Přiloudí se jako postava divně zakuklená, zamlžená, nelze ani poznat, zda žena či muž, suverénní a sebevědomá. Osopí se na Všežvěda, že se připojil k poutníkovi sám, a přesně vymezuje, jaký úkol kdo má přidělen:

„A proč beze mne? [...] Víš, že tvá prováděti, má ukazovati, co kde jest, jest povinnost. Nebo Její Milosti královny vůle není, aby kdo do království jejího vejda, sám sobě, co vidí a slyší, dle líbosti vykládal a něco tu mudroval: než aby se jemu, co a k čemu která věc jest, povědělo, a on na tom přestal.“ (18)

Už prvními výroky se nezvaní tovaryši identifikují nikoli jako ochotní průvodci návštěvníků města, ale jako pověřenci nejvyšší představitelky moci, bedlivě znalí svých povinností. Hbitě přiskakují k mladému člověku, který vstupuje do světa dosud nedotčen konvencemi, s úmyslem svobodně poznávat a nalézt prostor pro seberealizaci, a pohotově ho mění v objekt své manipulace: poutají ho uzdou z řemení Všetečnosti s udidlem Urputnosti, jež vnucuje těkavost, neukojitelnost myslí, rozptýlenost, a zaslepují ho brýlemi, jež se skládají ze skel Domnění a obrouček Zvyku a mají schopnost pravému poslání brýlí přesné protichůdnou - mást vidění, mařit pozorování, zprostředkováním nespolehlivých vjemů ochromit rozum. Umožňují vnímání pouze povrchní, dovolují hodnocení konvenční a pochvalné.

Podřídí-li se poutník, projde labyrintem města, světa i života vesele a bezpečně. Jenže Komenský svého mládence konformností nenadal, ani nemohl, zpodobil-li v něm své vlastní hledačské úsilí a životní drama. Jeho poutník zůstává neposlušný a neoblomně cílevědomý. Nastupuje na svou pouť v doprovodu dvojznačných exponentů královniných, spoután a varován, přesto však obdivuhodně odhodlaný k odporu, připraven dobrat se poznání vlastními smysly a vlastním rozumem:

„Ač ste mi usta sevřeli a oči zastřeli, věřím však svému Bohu, že mi rozumu a mysli nespážete. Půjduť a podívám se, co pak ten svět jest, na nějž paní Marnost chce, aby se hledělo, avšak vlastníma očima aby se nehledělo.“ (21)

Náš poutník bude hledět vlastníma očima - brýle má nasazené nakřivo a pečlivě si tuto výhru chrání. Jsa klamán, rozhoduje se klamat.

Vydává se na cestu ne zcela zmanipulován, a tedy nikoli bez rizika, a prochází svou pouť jako nositel bohatě oscilujících významů, pečlivě vrstvených a vázaných v alegorické výstavbě *Labyrintu*, mistrně promyšlené i provedené od rámcové koncepce až po epizody a motivy, od celku až po části a detaily, od translace významu celého kontextu až po jednotlivé species včetně rčení, symbolů, metafor a slovních hříček. J. A. Komenský, vzdělaný ve stylistice, v rétorice, v teologii, poučený na alegorických dílech své doby, mistrný uživatel pokladu jazyka, dosáhl v *Labyrintu* ideální realizace možností, jež alegorie v oblasti prolínání významů skýtá. Jeho poutník ve spleti ulic smyšleného města znamená i autora v labyrintu jeho vlastního života, drsně poznamenaného tragikou dvacátých let 17. věku, i člověka vůbec, zápasícího s chaosem světa bez ohledu na konkrétní čas a prostor. „Celý svět je totiž velký labyrint, v němž je jiných menších bezpočtu, takže není nikoho mezi lidmi smrtelnými, aby v nějakém labyrintu nebloudil, spíše naopak jeden a týž bloudí v několika...“

Ale fakt, že „doslovný“ mladík - ač s uzdou a brýlemi - tak tvrdohlavě trvá na autenticitě svého poznávání a na svém právu vytvářet si vlastní, pozorováním podložené mínění a že vedle něho komentuje svět tlumočnick jménem Mámil, vnáší do významových vrstev budovaných per analogiam nový, dramatizující prvek - dvojí, a to protikladnou interpretaci spatřené reality, výklad per contrarium. Brýle, „skrze něž hledícímu věc daleká blízká a blízká daleká; malá veliká a veliká malá; mrzutá krásná a krásná mrzutá; černá bílá a bílá černá se zdála“, charakterizují matoucí aktivitu tlumočnickovu a napovídají, že jeho jednoznačně pozitivní komentář bude zastírat jednoznačně negativní skutečnost.

Opodstatněnost této nápovědi lze ověřit hned na „ryňku světa“. Už tam poutník spatřuje „sem tam motání“ lidí a masky na jejich tvářích. Další pouť ukáže, že jsou to postřehy pronikavé, ba klíčové, že se v procesu pokračujícího poutníkova střetávání s novými skutečnostmi budou plnit stále bohatším zkušenostním obsahem a že právě k nim se bude orientovat iniciativa tlumočnickova.

Pro lidské „sem tam motání“ našel Komenský celý řetězec synonym - rojení, matení, kvaltování, kolotání, hmyzení - a konkretizoval je při každém pozorování lidských činností. Na rynku světa poprvé

„[...] jedni chodili, jiní běhali, jiní jezdili, jiní stáli, jiní seděli, jiní leželi, jiní vstávali, jiní zas léhali, jiní se rozličně vrtěli; [...]

Potkali-li se kteří, rozličného tu bylo kejklování, rukama, usty, koleny a jinak, k sobě se toulení a choulení, sumou rozličné třeť. I dí mi můj tlumočník: „Tu, hle, máš to ušlechtilé pokolení lidské, ten rozkošný, rozumem a nesmrtečností obdařený tvor, kterýž jak neskonaleho Boha obraz a k němu podobnost v sobě nosí, z rozličnosti těchto jejich činů neskonalech poznati se může: tu jako v zrcadle spatříš důstojnost pokolení svého.“ (26)

Díky enumerativnímu řetězci konkrétních sloves, postihujících neúčelné lidské hemžení, vynikne autenticita poutníkovy prohlédání nesrovnalostí světa i pravdivost jeho vidění. Prudkým kontrastem na ni navazuje interpretace tlumočnickova. Přesněji řečeno dezinterpretace, lživé přetlumočení spatřené chaotické reality do podoby pochvalné zobecněné fráze, s drzostí, jež neočekává odpor, zneužívající i biblické argumentace. Vedle věcného, přímo reportážního líčení poutníkovy nabývá patetický projev Mámilův, plný nadnesených epitet, charakteru ironie, ba sarkasmu. Proti vůli mluvčího, ovšem po vůli autorově. Významy slov se hravě obracejí ve svůj opak. Platí to beze zbytku i o charakteru tlumočnickovy role - věrně ji postihuje jeho nomen-omen, tedy opět sepětí antonymní, neboť smysl tlumočení spočívá v maximální přesnosti výkladu nebo překladu, ve spolehlivosti zprostředkované informace, v postižení skutečnosti pravým slovem. Mámil činí pravý opak - zamlžuje, rozostřuje, dezinformuje, ovlivňuje.

Poutník se tedy pokouší proniknout k „důstojnosti pokolení svého“, které svým zrakem spatřil jako nesmyslně se hemžící dav. Soustřeďuje se, chtěl by v lidech spatřit podobnost obrazu Božímu, v niž nepochybně věří.

„Hledím tedy sobě na ně ostřeji a spatřím nejprv, že každý v houfu mezi jinými chodě, larvu na tváři nosí, odejda pak, kde by sám neb mezi sobě rovnými byl, ji smyká; a do houfu jíti maje, zase připíná. I zeptám se, co to znamená? Odpověděl mi: „To jest, synu milý, lidská opatrnost, aby se ne všechněm každý, co jest, zjevoval. Sám u sebe může člověk býti, jakýž jest, před lidmi pak lidsky se ukazovati a věcem svým tvárnost dávatí sluší.“ (26-27)

Pokrytectví dostává název „opatrnost“, antonymní tentokrát nikoli ve významu lexikálním, ale ve významu mravním. Stačí obratné tlumočení, významový posun, a negativní jev se z oblasti lidských neřestí posouvá do sféry ctností. Nahlédá tedy poutník zvědavě, co lidská opatrnost potřebuje skrývat, jací jsou lidé „bez toho ulíčeného přikrytí“:

„[...] vidím, že všickni nejen v obličejí, ale i sic na těle rozličně jsou zpotvořeni. Napořád byli trudovatí, prašiví či malomocní; a mimo to některý měl svinský pysk, jiný psí zuby, jiný volové rohy, jiný osličí uši, jiný baziliškové oči, jiný liščí ocas, jiný vlčí pazoury [...] I zděsím se a řeknu: ‚Však pak já toto potvory jakési vidím.‘ ‚Co (pry), všetýčko, pravíš, potvory?‘ dí tlumočník a hrozí mi pěstí. ‚Hleď jen skrze okuláry dobře, spatříš, že lidé jsou.‘ [...] Takž já srozuměv, že tu mudrovati darmo, umkl sem pomysle sobě: Když pak lidmi býti chtějí, nechť jsou: já však, co vidím, vidím. [...] I hledím znovu a vidím, jak někteří uměle s těmi larvami zacházeli, hbitě je zsmykajíce a vstavujíce, takže v okamžení sobě, kde viděli potřebu, jinou tvárnost dáti uměli. A tu sem již začínal běhu světa toho vyrozumívati; ale mlčel sem.“ (27)

Parafrází tento text nepotřebuje, snad jen předběžně upozornění, jak rychle se „syn milý“ mění Mámilovi na všetýčku, jemuž je radno hrozit pěstí...

Nás v této chvíli zajímá larva neboli maska, pro alegorii hádanková species první kategorie. Jiné ukazuje, jiné tají. Na karnevalech skrývá živé lidské tváře pod utkvělými grimasami, v *Labyrintu* je tomu naopak. Maska má lidskou, společensky náležitou podobu nebo více podob vhodných pro různé příležitosti, jako by lidská podstata člověka opustila a změnila se v pokrytecky předstíranou povrchovou tvárnost, v konvenční vzhled nezbytný pro úspěšné začlenění do houfu a uplatnění v něm. Skutečná podstata, skrytá pod maskou, lidskou dimenzi ztratila, je ošklivá a odpudivá, postižitelná nejlépe zvířecími atributy, v alegorickém stylu nepřímou, leč přesně a navíc pejorativně postihujícími hrubost, dravost, útočnost, hloupost, proradnost, úskočnost, lstivost, chtivost atd., sumou „divná potvorství“, degradované lidství. Maska tedy směřuje poutníkovu i čtenářovu vnímání při bludné pouti chaotickým labyrintem, avizuje, že pohyb poznání po povrchu skutečnostních jevů je nedostatečný a mylný. Maska lidskosti, čínorodosti, píše, usilování, zkoumání, souzení, panování je matoucí. Skrývá „potvorstva“ - nedorozumění, neúčinnost, kvaltování, pohoršení, zmarňování, manipulování, lhostejnost. Maska signalizuje existenci dvojí vrstvy reality, alegoricky průhledným způsobem symbolizuje svádějící charakter jevového povrchu skutečnosti, bariéry pseudokonkrétna, která se vrství mezi pravou podstatou jevů a člověkem usilujícím o pravdivé poznání.

Jeho role není snadná. Je nebezpečný, proto je evidován a sledován podivnými manipulátory. Průvodce typu Všudybudova, který ho vede tak, aby se zahltil dojmy, vystupuje jen s maskou průvodce, ve skutečnosti dezorientuje. Vykládá-li spatřenou skutečnost tlumočnicku typu Mámilova, nese jen masku tlumočnicku, ve skutečnosti dezinformuje. Tlumočí oficiální interpretaci skutečnosti, sankcionovanou až z hradu Moudrosti mocenskou reprezentací symbolického města, mínění pokrytecké a lživé, odpovídající povrchnímu poznání povrchu reality. Mluví jazykem falzifikujícím, zastírajícím, představujícím falešné společenské vědomí, a staví bariéru slov mezi pravý stav věcí a poutníka, jehož poznání a hodnocení roste ze smyslového pozorování a z přemýšlení a má přesně opačnou charakteristiku - je osobní, analytické, skeptické, nonkonformní, spolehnuté na vlastní smysly a vlastní rozum, odpírající klamnému tlumočení, a tedy nebezpečné a nežádoucí.

Tak poutník v *Labyrintu světa* usiluje o prolomení dvojí bariéry na cestě k uspokojivému poznání – bariéry masky, povrchu věcí a vztahů, a matení a bariéry jazyka, nositele falešného vědomí čili mámení. Tlumočnick mu v tom ustavičně brání. Nechce připustit demaskování statu quo ani pojmenování věcí pravým jménem – v zájmu zachování mocenských pozic dvojznačné královny. Postuluje konformitu, přizpůsobení.

Přitom bezpečně ví, jaký je ten svět, na nějž „paní Marnost chce, aby se hledělo“, nikoli však vlastníma očima. Sám brýle mámení nenosí, ty nasazuje podezřelým zkoumatelům, aby neviděli, co vidět nemají, a včlenili se souhlasně a spokojeně do hemžení světa; sám – zasvěcený do metod ovládnutí lidských myslí i osudů – přesně ví, jaká realita se pod maskovaným povrchem skrývá. I jeho tlumočnická úslužnost je pečlivě zamřující maska. Postupně ji odhaluje řada scén (Komenský je mistr tektoniky), definitivně kapitola o stavu soldátském, výjev napsaný s mistrovstvím moderního scenáristy. Alegorická kresba soldátských neřestí ústí v drsný realistický obraz krvavé válečné hrůzy, nad jejíž brutalitou si poutník zoufá, vzrušen utrpením a umíráním a pocitem nesmyslnosti obojího. A Mámil? „Cos tak choulostivý,“ dí on a směje se. Poprvé se směje, ve chvíli, kdy i otrlému člověku by ztuhla tvář úzkostí. V zamřzení se ukazuje tvář prohnáního lháře, cynického pozorovatele, jízlivého a lhostejného k lidskému bytí, usilování, strádání i umírání, k zabíjení, tvora bez morálky, který si je jist svým výsadním postavením nad hemžením světa, jenž je ve své špatnosti stabilní i díky jeho „tlumočnické“ aktivitě. Smích na jeho tváři není osvobodivý, je to záblesk démonického úšklebku Mefistofelova.

Nic se ti nelíbí, milý brachu? Máme ještě způsoby, jak oblomit i zatvrzelé – ne-li v práci, tedy v radovánkách, jimiž lze život beze zbytku naplnit, máme hrad Fortuny, způsob boháčů, rozkošných a hodovníků, slávu slovutných. Mefistofelský záblesk na tváři Mámilově jsme asi postřehli správně. Po scéně soldátské se mění v našeptávajícího svůdce, jenž hromaděním pokušení útočí na nezkušeného mladíka. Štěstí, rozkoš, bohatství, jídlo, pití, sláva – to všechno bude ti dáno, a za málo, jen za souhlas, za odhození té nepochopitelné zatvrzelosti. Nebo za duši? Za ztrátu identity?

Leč poutník „co vidí, vidí“. Hrůzu z prázdnoty, bolestnější, než byl pocit marnosti z neúčelného lopocení. Líčí své vjemy drsnými slovy, naturalisticky nemilosrdně, s pocitem odporu a hnusu z úpadku člověka. Podléhá neklidu, přestává mlčet, útočí dotazy na svého průvodce, dialog nabývá na dramatičnosti. Tlumočnick zapomíná na laskavou tóninu své autostylizace. Jeho řeč hrubne, uhlašená fráze mizí:

„Měj jazyk za zuby a nemudruj; hled' se spravovati lidmi, a ne aby jiní tvé kotrby šetřiti museli.“ (119)

„A kdo tím než ty sám, nechutné kyselo, vinen [...] Kdyby ty se ne tak v lidských věcech přebíral a vším všudy co svíně věchtem zmítal, byl by jako jiní myslí pokojné, potěšení, radosti, štěstí požívaje.“

[...] proč se nespravuješ radou mou, kteráž hned z počátku byla: Nic nepodhlédati, všemu věřiti; nic neprubovati, vše přijímati; nic neštrafovati, všecko libovati. To by cesta byla, po níž by pokojně šel, přízeň u lidí měl a i sám sobě pěkně se líbil.“ (127-128)

Zákonitě se tlumočnick svým shrnujícím výrokem navrácí k východisku svého snažení. Jeho úsilí zůstalo však marné. Poutník ani nepřijal jeho zastírací interpretaci skutečnosti, ani nepodlehł pokoušením rozkošemi světa. Obojí pochopil jako klam, pravé lidství ani smysluplnou existenci člověka cestou nepotkal. „Zoufati sobě počíná a se svými vůdci se hádá“, bolestně se dobývá k formulování výsledků své pouti:

„Kdybych totiž jako ty [...] v zevnitřnostech vězel a nápadné nějaké nemastné zasmání za radost, přečtení nějakých trochu škařet za moudrost, kousek nějaký nápadného štěstí za vrch sytosti držel. Ale kde pak zustanou pot, slzy, stonání, motání, nedostatkové, pádové a jiná neštěstí, jimž sem počtu, míry a konce žádného nespatrił po všech stavích? [...]

Viděl sem, spatřil a poznal, že ani sám nic nejsem, neumím, nemám, ani jiní: jen že se nám cosi zdá, stín lapáme, pravda uchází všudy. [...]

A protož se trápím tím více, že ne sám já, ale celé pokolení mé bídné jest; a ještě k tomu slepé, bíd svých neznající.“ (128-129)

Zbývá poslední naděje - setkání s královnou Moudrostí. Její jméno bylo sice už na počátku uvedeno v pochybnost, přesto poutník vykročí dychtivě. Moudrost chápe jako vrcholnou hodnotu a viděl již při ohlédání světa, jak i nižší vrchnosti jsou od svých podřízených oddělovány. Ale už v bráně má konflikt se strážemi, a když zjistí, že běloskvoucí alabastrové stěny paláce jsou z papíru a z koudelce, jat obavami nechce jít dál - „tuším srdce mé, co mne tam potkati má, cítilo“. Překvapení je dvojí: úžas nad nádherou, bohatstvím, skvělostí a velebností královny a její rady a úzkost z počínání Mámilova. Neboť tlumočnick „tlumočnickem se ode mne bez mé vůle udělav“, v bombastické tirádě na počest královny obžaluje svého svěřence, u něhož nesplnil své ideologické poslání a jehož tedy přivedl před „velebnou jasnost a prozřetelnost panovnice“ jako provinilce, „jeho divoké žádosti zadosti učiniti nemoha“. Poutník je zděšen, když slyší slova svého tlumočnicka - a „zrádce“: „Tyto řeči, jíchž sem se nenadál, slyše já, každý souditi může, jak mi bylo. Neb sem dobře již věděl, že sem já tu na soud přiveden...“ Tedy obelstěn, zrazen, udán, obžalován. Tlumočnickova aktivita předvádí mnohost svých forem.

Leč ještě jednou se má zopakovat drama pokrytectví, ještě jednou po vlídně formulovaném výhrůžném slově královnině se poutník může dívat „opět žádostiv jsa“, tentokrát na dokonalost vladařského počínání panovnice; ještě chce uvěřit, snad mu bylo odpuštěno. Ale královnin dvůr i řeč i jednání jen na menší ploše, v krátkém čase, na nejvyšší úrovni a s největší drsností zopakuje a zmnoží všechno to děsivé poznání,

jímž už prošel. Znovu masky a znovu povrchnost, znovu matení fakt a mámení slov, znovu propast mezi slovy a skutky, znovu místo souzení prohřešků jen manipulace s jejich pojmenováním, znovu převrácení neřesti v ctnost nebo naopak. To všechno o to horší, že předváděné s maskou laskavosti, velebnosti a důstojnosti jako nejvyšší spravedlnost, moudrost a dokonalost. Svět tlumočnickův předveden v nejryzejší podobě.

Ale když přítomný Šalomoun strhne z královnina obličej zastření, když rozlícen nepravostí jde i se svou družinou hlásat pravdu do ulic jejího města, rázem se ukáže šeredná podoba Marnosti a krutost maskou obratně skrývaná. Poznáním pravdy je ohrožena její moc, mystifikace a velebná gesta ztrácejí smysl, nastupuje otevřená akce - lstivá úskočnost a hrubá síla, které padá za oběť družina Šalomounova.

„Vtom onino oboříc se na jednoho, druhého, třetího, desátého, bijí, sekají, porážejí, šlapají, jímají, váží, do vězení vedou, jak cí při kom vzteklost měla: nad čímž mi div lítostí srdce nepuklo. Avšak sem, ukrutnosti té se lekaje, cknouti nesměl, všecken se třesa. I uzřím, že někteří z těch jatých a ubitých ruce spínají, odprošující činů svých, jiní, čím více s nimi zacházino, tím více na svém stáli. Protož někteří tu hned před očima mýma do ohně metáni, jiní do vody házíni, jiní věšeni, stínáni, [...] pečení na roštích. Aniž všeho vyčísti mohu, jak ukrutné smrti jim činěny: nad čímž plésali a výskali zástupové světa.“ (151)

Zničení družiny Šalomounovy je nejdrastičtější pasáž *Labyrintu světa*, realisticky drsně zpodobený zážitek válečné hrůzy, doklad mocného ovlivnění hořkosti knihy osobní situací autorovou. Poutník je sám, zděšen, zoufalý z prohlédnutí všudypřítomnosti klamu a z jeho vázanosti na násilí, zdrcen spatřenou ukrutností, zlomen pocitem absolutní marnosti, zdeptán odvěkým „hořem z rozumu“, bolestnou výsadou lidí, kteří odmítají brýle mámení i nástroje na umlčení úst. Chce utéci, na poušť někam, nebo raději ze světa ven. Ale jeho bedliví průvodci se znovu vynoří, dostihnou ho prchajícího, zadrží a dvojhlasem se táží: „A ještě sobě nerozmyslíš, ani tyto příklady, nač takové přicházejí, vida?“

Strašná argumentace. Neuspělo-li tlumočení, pokoušení, slibování, zastrašování, žalování, nastupuje násilí. Ale poutník podrážděně odmítá zůstat ve světě, „kdež se tak děje, dívati se na nepravost, faleš, lež, svod a ukrutnost“. Vytrhne se Mámilovi a odchází spatřit los umírajících a mrtvých, už sám. Mámilova postava mizí, na hranici smrti a nicoty tlumočnická aktivita končí, realita je jednoznačná, nezastíraná. Poutník odhazuje brýle mámení, a spatřiv nevypravitelnou hrůzu bezedné propasti, „strachem se propadá“.

Mámil dohrál svou mnohovrstevnou roli. Průvodce matoucí cesty, nositel všech špatností, jimiž poutník pregnantně charakterizuje svět - nepravosti, falše, lži, svodu i ukrutnosti, alegorická postava, vytvořená autorem filozoficky i umělecky mocným. Náš výklad sledoval rovinu jeho společenské aktivity a postihl jen díl významů, které sděluje. Mimo zůstaly otázky filozofické i problematika teologická, bohatě rozvedená v návaznosti na Labyrint v ráji srdce. Ale do tohoto ráje Mámil přístup nemá, poutník

vstupuje sám, o samotě prodlévá s Kristem v tiché sebereflexi, v níž sbírá síly k nové aktivitě, a s novými brýlemi se vydává ještě jednou na pouť, tentokrát do míst, od nichž jediných ho Mámil nervózně odtrhl, kam mu nedovolil nahlédnout – ke skupinám pokorných, tichých, všemi přehlížených „pravých křesťanů“, zřejmě alegoricky zpodoběných bratří pronásledované Jednoty. Pro bratry Komenského časů útěšný motiv, posilující vůli k odporu a překonání bouří hněvu, pro nás inspirace k závěrečnému slovu.

Jestliže právě tam tlumočník nedovolil poutníkovi pohlédnout, pak zřejmě právě tam existují pozitivní hodnoty, které si netroufá přetlumočit. A skutečně: vědomí životního poslání, schopnost bratrské sounáležitosti, názorová pevnost, věrnost přesvědčení, odolnost vůči tlakům labyrintu světa, u Komenského vázaná k pravé víře Kristově. Opora bezmocných. Jistota pro vedení „duchovního boje“, v němž Komenský po celý život neustal. Jen tudy vede cesta, která kříží úmysly tlumočnicků.

Díky neoblomným poutníkům.

Text edičně připravila Anežka Libánská.

[Součástí textu byly ve verzi publikované v revui Zlatý máj též dvě poznámky pod čarou. První odkazovala lokálně, ale zároveň pro celý následný text jako ke zdroji citací z Labyrintu světa a ráje srdce k edici Antonína Škarky vydané nakladatelstvím Odeon v roce 1970. Druhá poznámka se vztahovala ke knize Poutníkův labyrint světa (ed. Vladimír Binar, Praha: Albatros, 1982, s. 332), z níž autorka citovala pasáž ze spisu Unum necessarium, respektive z jeho české verze Jednoho jest potřebí: „Celý svět [...] bloudí v několika...“. V původním časopiseckém otisku textu V. Vařejkové byly úryvky z Labyrintu světa a ráje srdce otištěny s několika drobnými zásahy, jež měly vesměs modernizující ráz, se zjevným cílem přiblížit Komenského barokní jazyk současné češtině; tato místa jsme navrátili do původního znění dle výše uvedené Škarkovy edice.]

www.ipsl.cz